

Naujausi Sūduvos šnektų kalbiniai tyrimai

Lietuvos Respublikos Seimas 2022-uosius, tarp kitų atmintinų metų, yra paskelbęs ir Sūduvos metais. Šis nutarimas suteikė galimybę ne tik paminėti 600 metų Melno taikos (1422 m.) sukaktį, bet ir puikią progą dar kartą atsigręžti į Sūduvos krašto šnektas ir apžvelgti naujausius kalbinių tyrimų rezultatus.

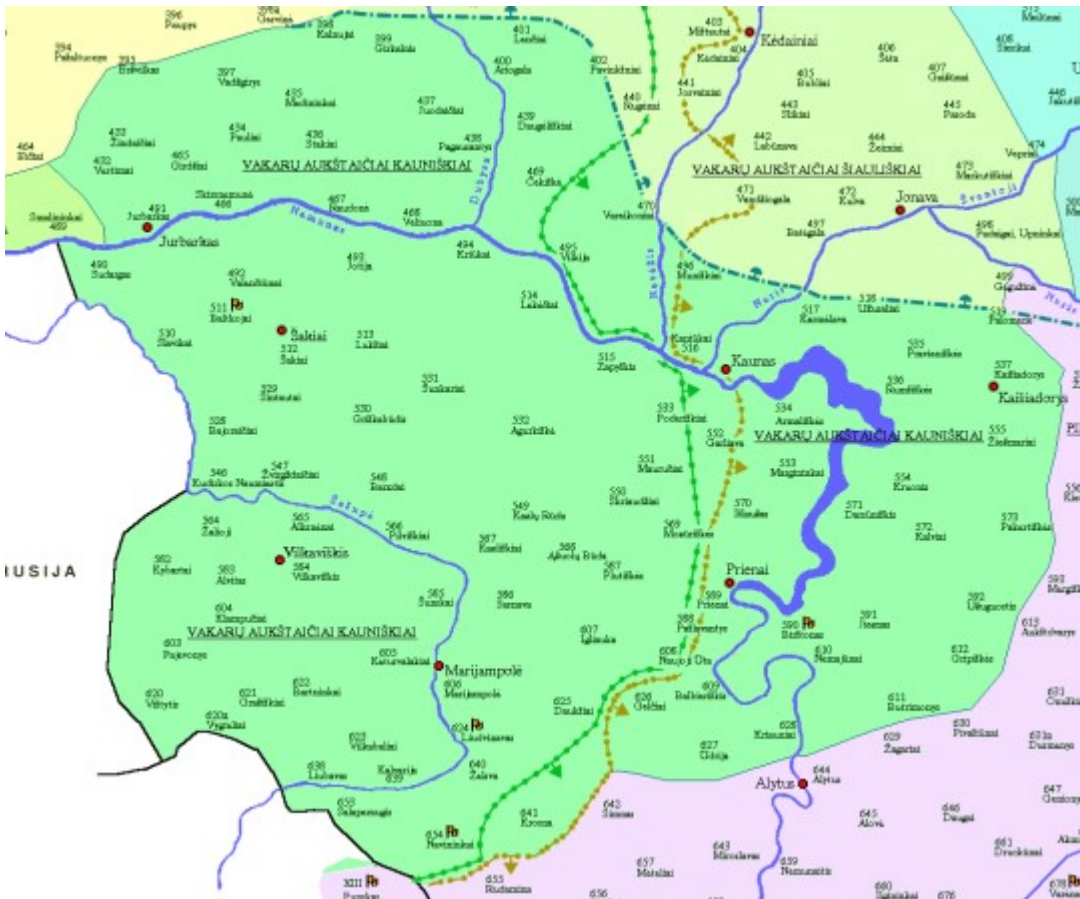
Vartydami dabartinius lietuvių tarmėms skirtus vadovėlius ar analizuodami tarmių žemėlapius, Sūduvos pavadinimo nerasime. O štai visuomenėje jis vartojamas gan plačiai, ypač išpopuliarėjo pastaruoju metu, suaktyvėjus diskusijoms, kaip reikėtų vadinti pietvakarių Lietuvos regioną. Mokslo darbuose galima rasti dvi šio pavadinimo sampratas: platesniąją ir siauresniąją. Platesniąja prasme *Sūduva* dažniausiai vartojama sinonimiškai su *Suvalkijos* ar *Užnemunės* (kartais – ir *Dainavos* ar net *Jotvos*) pavadinimais, sinchroniškai žvelgiant iš dabartinio laikotarpio pozicijų, nesigilinant į istorijos peripetijas ar sūduvių gyventų žemių ribas. Tačiau išsamesniuose istorijos tyrimuose minimos keturios šiame krašte gyvenusios baltų gentys: poleksėnai, jotvingiai, dainaviai ir sūduviai. Taigi siaurąja prasme sūduviai būtų tik viena, šiauriausiai gyvenusi, šio regiono baltų gentis^[1].

1 pav. Sūdavių (siauraja prasme) gyventa teritorija[2]

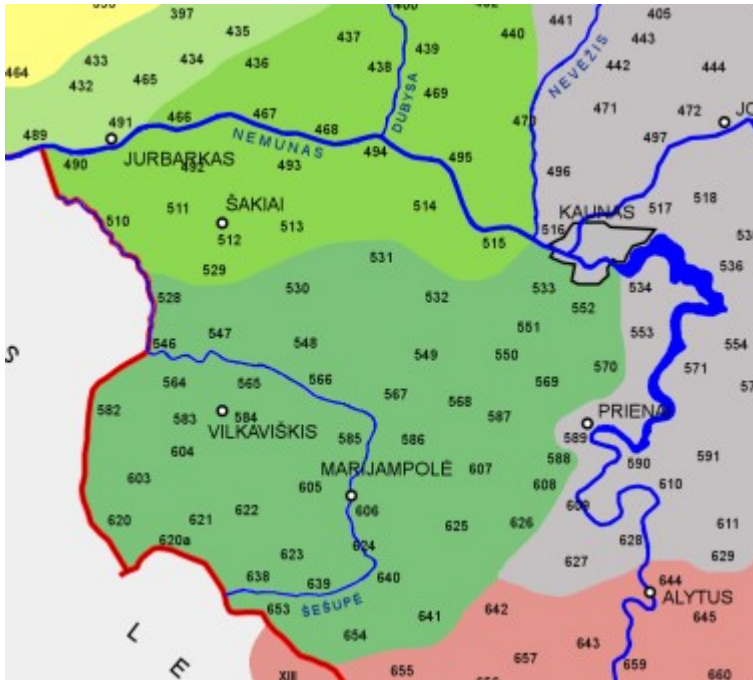
Net ir istorikams nėra lengva tiksliai nusakyti, kur sūdaviai gyvenę, apibrėžti jų gyventos teritorijos ribas. Plačiaja prasme vartojamos Sūdovos plotas dažniausiai brėžiamas į visą Užnemunę, tačiau kalbant tik apie minėtą šiauriausią čia gyvenusią baltų gentį, jos plotas mokslo darbuose nusakomas labai nevienodai. Paminėtinas išsamus lenkų tyrinėtojo Jerzjo Nalepos sudarytas žemėlapis, kuriame sūdavių (siauraja prasme) gyventos žemės lokalizuotos tik kairėje Šešupės pusėje ir apima dabartinės Vilkaviškio rajono apylinkes, iki Kalvarijos pietuose, Marijampolės rytuose ir Šakių rajono ribos šiaurėje (žr. 1 pav.).

Dabartinėje tarmių klasifikacijoje, 1966 metais sukurtoje įžymių dialektologų Alekso Girdenio ir Zigmo Zinkevičiaus, visa Užnemunės teritorija ir dar nemažas plotas dešinėje Nemuno pusėje priskiriama *vakarų aukštaičiams kauniškiams*.

2 pav. Užnemunė A. Girdenio ir Z. Zinkevičiaus tarmių klasifikacijoje[3]

Aukštaičiai jie laikomi todėl, kad taip, kaip bendrinėje kalboje, atliepia dvibalsius *ie, uo* (taria *duona, pienas*), *vakarų aukštaičiai* – kad nesiaurina nosinių balsių *ą, ę* ir dvigarsių *an, am, en, em* (taria *žąsis, tęsia, langas, kampas, penki, tempia*), o *vakarų aukštaičiai kauniškiais* – kad gerai skiria ilgusius balsius nuo trumpųjų daugelyje žodžio pozicijų (tiek kirčiuotus, tiek nekirčiuotus) ir neturi sistemingo kirčio atitraukimo, daugumą žodžių kirčiuoja panašiai, kaip bendrinėje lietuvių kalboje. Taigi žvelgiant į šios klasifikacijos tarmių žemėlapi, visas Užnemunės plotas atrodo vientisa ir kalbiniu atžvilgiu nediferencijuota teritorija (žr. 2 pav.).

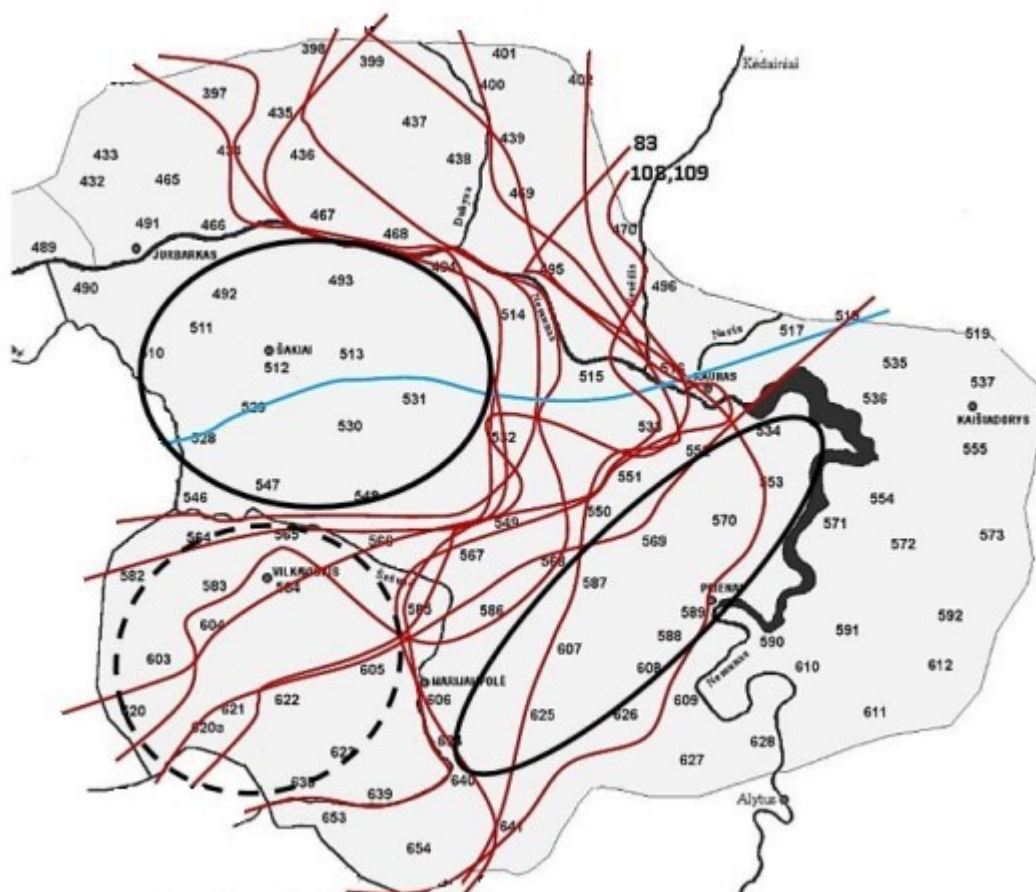
3 pav. Užnemunė K. Jauniaus – A. Salio tarmių klasifikacijoje^[4]

Tačiau šis vientisumas išnyksta, paanalizavus senesniąją tarmių klasifikaciją, sukurtą taip pat garsių tyrėjų Kazimiero Jauniaus ir Antano Salio. Plačiau visuomenei iš aptariamojo ploto geriausiai pažįstamos yra *kàpsų* ir *zanavỹkų* šnektos, paprastai kapsai siejami su pietine Užnemunės dalimi (Vilkaviškio ir Marijampolės apylinkėmis), o zanavykai – su šiaurine (Šakių rajono teritorija). Šios šnektos iš tikrųjų buvo išskirtos Salio tarmių klasifikacijoje, tačiau jų lokalizacija ne visai tokia. Šiaurinė, palei Nemuną esanti, dalis – tai vakarų aukštaičiai veliuoniškiai (Salio terminais – *vakariečiai veliuoniečiai*), trumpinantys nekirčiuotas galūnes ir balsius *é, o* atliepiantys kaip *i, u* (taria *sauli, vaiku*). Visa pietinė dalis, į kurią įeina ir minėtieji kapsai, ir zanavykai, Salio buvo pavadinta *vakariečiais pietiečiais* (išlaiko nesutrumpintas nekirčiuotas galūnes, taria *saulé, vaiko*). O pati rytinė, irgi palei Nemuną esanti, dalis – tai *vidurio aukštaičiai* (kietina junginius *le, lé,* taria *ladas, pełé*) (žr. 3 pav.).

Vakarų aukštaičių kauniškių patarmė iki šiol jau yra sulaukusi nemažai Lietuvių kalbos instituto ir kitų mokslo įstaigų dialektologų dėmesio: išleista įvairių šnektų transkribuotų tarminių tekstų ir jų aprašų^[5], taikant perceptyviosios dialektologijos principus, analizuotos kalbėtojų subjektyviosios tarminės nuostatos, turime ir kauniškių žodyną^[6]. Moderniais instrumentiniais garsų analizės įrankiais yra tirta ir kauniškių atskirų šnektų fonetika^[7]. Visi šie tyrimai atskleidė šnektų savitumus ir kėlė mintį, kad kauniškių plotas negali būti toks

vientisas, kaip atrodo dabartinėje lietuvių tarmių klasifikacijoje. Palyginti didelėje teritorijoje turėtų būti ir ypatybių, sietinų su senųjų genčių substrato poveikiu, ir su buvusių administracinių vienetų ribomis, taip pat ir su gamtinėmis kliūtimis (upėmis, miškais ir pan.), lemiančiomis kalbinių variantų atsiradimą.

Atskirų šnektų rezultatai paskatino atlikti kompleksinį tyrimą, paremtą instrumentinės fonetikos ir kiekybinės dialektometrijos metodais, kurio metu buvo įvertinta XXI amžiaus pradžios vakarų aukštaičių kauniškių patarmės diferenciacija ir nustatytos atskirų arealų skiriamosios vokalizmo ypatybės. Tai naujausias Lietuvių kalbos institute atliktas vakarų aukštaičių kauniškių patarmės tyrimas. Jis buvo atliekamas keliais etapais.

4 pav. Užnemunę raizančios izoglosės ir kalbiniai arealai[8]

Pirmiausia buvo išanalizuoti ankstesniųjų dialektologų darbai, ypač *Lietuvių kalbos atlaso*, duomenys. Apibendrinus šio veikalą *Fonetikos* tome kartografuotas ypatybes viename žemėlapyje, aiškiai patvirtintas kauniškių patarmės nevientisumas, plotas yra gausiai išraižytas izoglosių (kalbos ypatybių paplitimą vaizduojančių linijų). Svarbus tyrimo pirmojo etapo rezultatas buvo tai, kad išryškėjo pagrindinis ypatybių pluoštas, įstriža linija dalijantis patarmę į

šiaurvakarines ir pietrytines šnektas. Daugelyje tarmėtyros darbų iki šiol svarbiausia kauniškių vidine diferencine ypatybe buvo įprasta laikyti nekirčiuotų galūnių trumpinimo ribą (žr. mėlyną liniją 4 pav.), ateinančią iš Mažosios Lietuvos, ten skyrusią baltsermėgių ir striukių šnektas. Aprašant kauniškius, patarmė irgi dažniausiai buvo dalijama į šiaurinę, galūnes trumpinančią, dalį ir pietinę, netrumpinančią. Tai neabejotinai svarbi riba, tačiau išsami Lietuvių kalbos atlaso duomenų analizė atskleidė, kad tikslingiau atskirti patarmės šiaurės vakarinę ir pietrytinę dalis, kurios yra palyginti vientisos, o tarpusavyje skiriasi keletu reikšmingų ypatybių. Taigi naujausio tyrimo duomenimis, Užnemunėje, sudarančioje didžiausią ir svarbiausią vakarų aukštaičių kauniškių patarmės dalį, pirmiausia skirtini stiprieji Šakių ir Marijampolės–Prienu arealai, o pačioje vakarinėje dalyje tarp jų išsidėstęs pereiginis Vilkaviškio arealas (žr. 4 pav.).

Toks kalbinis kauniškių ploto susiskirstymas koreliuoja ir su istoriniais faktais. Pirmiausia paminėtina daugelio istorikų darbuose nurodoma kertinė šiam kraštui data, kurios sukaktis ir yra pažymima šiais metais – 1422 m. Melno taikos sutartis, po kurios kovų su kryžiuočiais nualinta Sūduvos dykra galutinai atiteko LDK ir buvo kolonizuojama persikėlėlių iš aplinkinių vietovių. Nors, kaip jau minėta, dėl sūduvių gyventos teritorijos ribų ir vėlesnio kolonizacijos proceso intensyvumo esama įvairių nuomonių, tačiau akivaizdu, kad į šiaurinę ir vakarinę Sūduvos dalį (net iki dabar vadinamąją Paprūšę) kėlėsi daugiau palikuonių iš gretimų prūsų genčių – nadruvių ir skalvių – gyventų vietų, taip pat ir iš žemaičių žemių^[9]. Vėliau visa šiaurvakarinė dabartinės kauniškių patarmės dalis ilgą laikotarpį, XV–XVIII amžiais, priklausė Žemaičių seniūnijai, o likęs plotas – Trakų vaivadijai. Tik po trečiojo ATR padalijimo, 1795 m., didžioji Žemaičių seniūnijos dalis atiteko Rusijai, o kairiajame Nemuno krante buvęs seniūnijos kampas, kaip ir visa Užnemunė – Prūsijai. Nors minėto izoglosių pluošto tiesiogiai jokių būdu neįmanoma tapatinti su senųjų baltų genčių gyventomis teritorijomis ar vėlesnėmis LKD administracinio susiskirstymo ribomis, tačiau ypatybių plitimo kryptys akivaizdžiai susijusios su senaisiais dalykais (žr. 5, 6 pav.).

5 pav. Baltų gentys XII a. [10]

6 pav. LDK administracinis susiskirstymas XVII a. [11]

Pagrindinė kauniškių dalis yra ganėtinai aiškiai apribota Nemuno vaga, už jos, dešinėje Nemuno pusėje, lokalizuota jau periferinė patarmės dalis, turinti bendrų bruožų su kaimyninėmis patarmėmis – pietų aukštaičiais, vakarų aukštaičiais šiauliškiais ar pietų žemaičiais raseiniškiais. Nustatyti kalbiniai arealai taip pat susiję su natūraliomis gamtinėmis kliūtėmis, labiausiai – su patarmės teritorijoje tekančiomis didesnėmis upėmis: Vilkaviškio arealas iš pietų, rytų ir šiaurės pusių apsuptas Šešupės vaga, Marijampolės–Prienuų arealas išsidėstęs dešinėje Šešupės ir kairėje Nemuno, Šakių – žemiau Nemuno ir aukščiau Šešupės upių. Be to, aptariamame regione dar labai svarbi ir palyginti nedidelė Novos upė. Ji iš dalies sutampa su minėta nekirčiuotų galūnių trumpinimo riba ir daugelyje dialektologijos šaltinių tradiciškai nurodoma kaip veliuoniškių ir zanavykų (kurių ir pavadinimas kildinamas nuo šios upės) skiriamoji linija. Kauniškių patarmės diferenciacijai neabejotinai svarbus ir vienas iš stambiausių (trečias pagal plotą iš visų Lietuvos miškų) Suvalkijos regione Kazlų Rūdos miškų masyvas, plytintis Šakių, Marijampolės ir Kauno rajonų bei Kazlų Rūdos savivaldybės teritorijose^[12]. Ši ankstesniais laikotarpiais gyventojų sunkiai įveikiama gamtinė kliūtis ganėtinai aiškiai skiria Šakių ir Marijampolės–Prienuų kalbinių arealų plotus.

7 pav. Vakarų aukštaičių kauniškių grupavimasis pagal kalbinius panašumus [13]

Paskesniais tyrimo etapais kiekvieno nustatyto kauniškių patarmės kalbinio arealo balsynas buvo ištirtas instrumentinės garsų analizės metodais (skaičiuoti garsų spektrai, formančių reikšmės), o gauti rezultatai įvertinti ir vizualizuoti kompiuterine programa *Gabmap*, skirta kalbiniams duomenims apdoroti kiekybiniais dialektometrijos metodais[14].

Vienas iš svarbiausių apibendrinamųjų šios programos įrankių buvo tirtų vietovių klasterizacija pagal kalbinius panašumus ir skirtumus. Nors tikslesnei tokio pobūdžio analizei šiek tiek trūko duomenų (iš viso buvo tirti 6 kauniškių patarmės gyvenamieji punktai – Lukšiai, Vilkaviškis, Igliauka, Girdžiai, Čekiškė ir Jieznas), tačiau šiame tyrimo etape puikiai išryškėjo panašiausių ir labiausiai besiskiriančių kauniškių šnektų grupės. Iš visų tirtų vietovių stabiliausią kalbinę jungtį sudarė Lukšių ir Vilkaviškio punktai, reprezentuojantys vakarinę patarmės dalį (žr. 7 pav.). Tyrimas parodė, kad būtent šiose apylinkėse reikėtų ieškoti charakteringiausių kauniškių patarmės ypatybių: joms ypač būdingi ryškios kokybės balsiai, palyginti silpna jų redukcija nekirčiuotose pozicijose, paplitę uždarieji balsio *e* variantai, kokybiškai nepailginti tvirtapradžių dvigarsių dėmenys *i*, *u* ir kt. Labai stipri yra ir Igliaukos–Jiezno punktų jungtis. Juos vienija

atviresni visų pozicijų balsiai, tvirtapradžių dvigarsių dėmenų ilginimas ir kt. požymiai, jau kiek artimesni pietų aukštaičių šnektoms.

Pabaigoje bent trumpai paminėtini ir keleto visai kitokio pobūdžio naujesnių tyrimų rezultatai. Jie susiję su kalbinės / tarminės savimonės bruožais, kas tapo ypač aktualu dabar, suaktyvėjus diskusijoms, kaip derėtų vadinti aptariamąjį regioną – Sūduva ar Suvalkija. Nors ir sakoma – kaip pavadinsi, taip nepagadinsi, vis dėlto Lietuvių kalbos instituto dialektologų duomenys, surinkti XXI amžiaus 2-ame dešimtmetyje (2011-2014 m.)[\[15\]](#), rodo, jog absoliuti dauguma apklaustų krašto gyventojų linkę taptintis su *Suvalkija*, vadintis *suvalkiečiais*, o savo kalbėjimą taip pat apibūdina kaip *suvalkietišką*. Tik šiaurinėje dalyje, Šakių rajono teritorijoje, paplitę ir kiti pavadinimai (*zanavykai* ir *liocai / liociai*), liudijantys vietinę tapatybę (žr. lentelę). Sūduvių, kaip, beje, ir kapsų, atsakymuose visai nebuvo išgirsta.

Lentelė. **Tarminės savimonės bruožai Suvalkijoje**

Marijampolės apylinkės		Šakių apylinkės	
LKA punkto pavadinimas	Vartoti pavadinimai, apibūdintas kalbėjimo būdas	LKA punkto pavadinimas	Vartoti pavadinimai
Sasnavas	suvalkiečiai, suvalkietiška, paprastai lietuviška	Sudargas	
suvalkiečiai, zanavykai, liocai			
Keturvalakiai	suvalkiečiai	Gelgaudiškis	suvalkiečiai, liocai
Igliauka	suvalkiečiai	Plokščiai	suvalkiečiai, liocai / liociai, zanavykai
Bartninkai	suvalkiečiai, suvalkietiška, paprastai	Kriūkai	suvalkiečiai, zanavykai, liocai / liociai
Vilkabaliai	suvalkiečiai	Slavikai	zanavykai
Liudvinavas	suvalkiečiai, taisyklingai, tarmiškai, suvalkietiška	Gotlybiškiai	suvalkiečiai, zanavykai
Daušiai	suvalkiečiai	Šakiai	zanavykai
Liubavas	suvalkiečiai	Lukšiai	zanavykai
Kalvarija	suvalkiečiai	Lekėčiai	suvalkiečiai
Želsva	suvalkiečiai, taisyklingai, tarmiškai, suvalkietiška	Panoviai	zanavykai
Salaperaugis	suvalkiečiai	Sintautai	suvalkiečiai, zanavykai
Navininkai	buvę dzūkai, dabar jau – labiau suvalkiečiai	Griškabūdis	suvalkiečiai, zanavykai
		Jankai	zanavykai, suvalkiečiai
		Kudirkos Naumiestis	suvalkiečiai, zanavykai
		Žvirgždaičiai	suvalkiečiai
		Barzdai	suvalkiečiai

Apibendrinant tyrimų rezultatus, labiausiai akcentuotina tai, kad naujasis duomenys aiškiai ir neginčijamai parodė vakarų aukštaičių kauniškių ploto kalbinį nevientisumą. Kaip nevienoda yra Sūduvos (ar Suvalkijos) gamta – šiaurės vakarų dalyje, kiek akys užmato, iki pat horizonto driekiasi lygumos, o pietrytinės pusės peizažas jau primena kalvotas Dzūkijos ar net Aukštaitijos apylinkes, – taip skiriasi ir kalba. Labai sunku būtų pasakyti, kiek sąsajų (kalbinių ir visokių kitokių) nagrinėjamame plote likę su istorine Sūduva, tačiau akivaizdu, kad tie ryšiai glaudesni pietrytinėje regiono dalyje, o šiaurėje, vadinamojoje Zanavykijoje, jų beveik visai nejuntama. Apie tai ypač derėtų pagalvoti, diskutuojant dėl regiono pavadinimo keitimo. O visai pabaigti norėtusi citata, užrašyta iš vietinės kalbėtojos ekspedicijoje Igliaukos apylinkėse, atspindinčia ir suvalkiečių požiūrį į savo kalbą, ir jų nelengvą charakterį:

„Suvalkiečių kalba tokia kampuota; man atrodo, kad suvalkiečiai visi taip kalba –

grubiai, aštriai, kitų tarmių lengviau klausyt, o čia tokia kieta tarmė, kaip kareivis – kaukšt, kaukšt...“

Rima Bakšienė

Lietuvių kalbos institutas

Straipsnių ciklas „Lietuvių kalbos naujovės ir įdomybės“. Straipsnį rėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija.

Jei norėtumėte publikuoti visą straipsnį ar jo dalį, prašom nurodyti informacijos šaltinį ir autorius.

[1] Plačiau žr. <https://www.vle.lt/straipsnis/suduviai/>.

[2] Iš Nalepa, Jerzy, *Jaćwiegowie. Naziva i lokalizacija*, Białystok, Warszawa: Białostockie Towarzystwo Naukowe, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1964, mapa, interneto prieiga: <https://pbc.biaman.pl/dlibra/show-content/publication/edition/15330?id=15330>.

[3] Iš *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*, sud. Rima Bacevičiūtė, Audra Ivanauskienė, Asta Leskauskaitė, Edmundas Trumpa, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004, p. 37-47.

[4] Iš Geržotaitė, Laura, *Lietuvos tarmių klasifikacijos tyrimas geolingvistiniu aspektu*. Daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2016, p. 85.

[5] *Šakių šnektos tekstai*, sud. Rima Bacevičiūtė, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2006; *Griškabūdžio apylinkių tekstai*, sud. Rima Bacevičiūtė, Vilija Sakalauskiene, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008; *Jurbarko apylinkių tekstai*, sud. Vilija Sakalauskiene, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013; *Daukšių apylinkių tekstai*, sud. Rima Bakšienė, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2019; *Vištyčio apylinkių tekstai*, sud. Rima Bakšienė, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2021.

[6] *Zanavykų šnektos žodynas 1-3*, vyr. red. Aldonas Pupkis (1 tomas), Vilija Sakalauskiene (2-3 tomai), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003-2006; Pupkis, Aldonas, *Kazlų Rūdos šnektos žodynas 1-2*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2008-2009.

[7] Bacevičiūtė, Rima, *Šakių šnektos prozodija ir vokalizmas*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004; Jaroslaviėnė, Jurgita, *Rytinių kauniškių Priėnų šnektos fonologija*. Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010; Bakšienė, Rima, *Vakarų aukštaičių kauniškių priėgaidės: Marijampolės šnektą*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2016 ir kt.

[8] Žemėlapis sudarytas R. Bakšienės pagal *Lietuvių kalbos atlaso Fonetikos* tomo duomenis.

[9] Žr. Totoraitis, Jonas, *Sūduvos Suvalkijos istorija*, Marijampolė: Piko valanda, 2003 [1938], p. 22–26; 56–134; Dundulis, Bronius, *Melno taika*, *Visuotinė liėuvių enciklopedija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, interneto prieiga: <https://www.vle.lt/straipsnis/melno-taika/> ir kt.

[10] Pagal Gimbutas, Marija, *The Balts, Ancient peoples and places* 33, London: Thames and Hudson 1963, 23; rodykle parodyta nadruvių ir jotvingių genčių riba, sąlygiškai koreliuojanti su didžiausiu patarmės ypatybių pluoštu.

[11] Fragmentas; interneto prieiga: <https://www.vle.lt/straipsnis/liėuvos-didziosios-kunigaikstystes-administracinis-teritorinis-suskirstymas/>; rodykle parodyta Žemaitijos seniūnijos ir Trakų vaivadijos riba, sąlygiškai koreliuojanti su didžiausiu patarmės ypatybių pluoštu.

[12] Žr. Brukas, Algirdas, Žygelis, Dalius, *Kazlų Rūdos miškai*, *Visuotinė liėuvių enciklopedija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, interneto prieiga: <https://www.vle.lt/straipsnis/kazlu-rudos-miskai/> ir kt.

[13] Žemėlapis sudarytas R. Bakšienės kalbinių duomenų kiekybinės analizės kompiuterine programa *Gabmap*. Raudona linija parodyta naujausiais duomenimis nustatyta kauniškių patarmės kalbinės diferenciacijos kryptis.

[14] Žr. Nerbonne, John, Colen, Rinke, Gooskens, Charlotte, Kleiweg, Peter, Leinonen, Therese, *Gabmap – A Web Application for Dialectology*, *Dialectologia. Special Issue II*, 2011, p. 65–89, interneto prieiga: https://www.researchgate.net/publication/228546484_Gabmap_-_A_web_application_for_dialectology.

[15] Visuotinės dotacijos projektas „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida (kodas

Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-01-28, vadovė - prof. habil. dr. Danguolė Mikulėnienė).
Projekto duomenys buvo surinkti iš viso vakarų aukštaičių kauniškių ploto - 121 gyvenamojo punkto.